

20 ביוני 2016

מהו "Mind Control" (שליטה הכרתית) במחקר האקדמי

למעלה משישים שנה חוקרים ופסיכולוגים מטפלים ביוצאי כתות פוגעניות, ומספקים מענה לקשיים הרבים איתם הם נאלצים להתמודד (למשל: Langone, 1993; Lalich & Tobias, 2006). בישראל, המרכז לנפגעי כתות לקח על עצמו לספק סיוע לנפגעים ולקדם מודעות לנושא. המרכז מפנה אנשים שנפגעו מקבוצות שכאלו לטיפול משפטי ולטיפול נפשי אצל פסיכולוגים המתמחים בנושא. כמו כן, המרכז מקיים קבוצות תמיכה לנפגעים ומארגן כנסים בנושא.

המרכז אינו עוסק בכתות באופן כללי אלא במה שמכונה על ידי חוקרים "כתות פוגעניות". לפי ההגדרות כת פוגענית היא קבוצה המנצלת את חבריה באופן פסיכולוגי ו/או כלכלי, על ידי כך שהיא גורמת לחברים לציית לדרישות של המנהיג/ה באמצעות סוגים של מניפולציה פסיכולוגית, שבתרבות הפופולרית מכונים "mind control", באמצעות הקנייה של תלות עמוקה וחרדה בקבוצה ובמנהיגיה (Chambers, Langone, Dole and Grice, 1994).

הגדרה זו מציינת את המושג "mind control" (שליטה הכרתית) כמושג שגור בתרבות הפופולרית. זהו מושג שנוי במחלוקת במחקר. אזכורו בהגדרה של כת פוגענית ובכלל לא נועד לקבוע כי קיימת האפשרות לשלוט באופן טוטאלי ומיסטי במחשבות של אדם אחר, אלא כדי לפתח דיון מעמיק במגוון הפרקטיקות המניפולטיביות שמוכרות לפסיכולוגים ודורשות הבנה מלאה יותר על מנת להתמודד עם נזקיהן (Zimbardo, 2002).

בשנת 1983 האגודה הפסיכולוגית האמריקאית (APA) מינתה ועדה מקצועית שתבחן את הנושא של 'שליטה הכרתית' ותבדוק מה תוקפו המחקרי של המושג. **במאי 1985 האגודה החליטה להימנע מלקבל החלטה בנושא ולכן לא אישרה את הדו"ח שהוגש אליה, מה שגרם לחוקרים שרצו להביע עמדה מתנגדת להצהיר כי שליטה הכרתית אינה אפשרית.** בפועל האגודה האמריקאית פרסמה במקביל מחקרים ומאמרים רבים אחרים המוכיחים את אפשרויות השליטה הפסיכולוגית בלי להשתמש במושג של 'שליטה הכרתית' (Amitrani & Di Marzio, 2000).

נכון להיום בקאנון של המחקר הפסיכולוגי, ה-DSM-IV, ישנה התייחסות לשליטה תודעתית במסגרת הפרק שעוסק בהפרעות דיסוציאטיביות, שהן הפרעות נפשיות הכרוכות בשיבושים בזיכרון, בתודעה, בזהות או בתפיסה של הסביבה. הקטגוריה "הפרעה דיסוציאטיבית אחרת שאינה מסווגת" מתייחסת למצבים דיסוציאטיביים שמתרחשים "בקרב יחידים שהיו נתונים לתקופות ארוכות של שכנוע כפוי (כלומר, שטיפת מוח, רפורמציה מחשבתית, או אינדוקטרינציה בעת שבי)" (DSM IV p. 232).

בשנים האחרונות נעשו מספר ניסיונות לפתור את אי-הבהירות סביב הסוגיה של שליטה הכרתית. וחוקרים שונים בחנו כיצד, ובאמצעות אילו פרקטיקות פסיכולוגיות והתנהגותיות, מנהיגים של קבוצות כריזמטיות משיגים בפועל השפעה ושליטה (גם אם לא טוטאלית) על החברים בהן (למשל: Blue, 1993; Cialdini, 2007; Lalich, 2004; Taylor, 2006; Walsh, 2001; Zabolcki, 2001).

ההנחה המשותפת למחקרים הללו היא שכאשר מתרחש אותו המצב שמכונה בתרבות הפופולרית "שטיפת מוח", מדובר למעשה בתוצאה של סדרת השפעות פסיכולוגיות-חברתיות שמכוונות לשינוי התנהגות.

בכתות פוגעניות קיים יסוד מרכזי של שליטה חברתית חזקה, אך יסוד זה אינו קסום או מסתורי. זוהי הרחבה של תהליכים שמוכרים היטב מעולם הפסיכולוגיה החברתית, ואף של כלים פסיכולוגיים שמוכרים מעולם הפרסום ועושים שימוש בצורך של האדם להיות שייך לקבוצה (Walsh, 2001). בתהליכים הפסיכולוגיים הללו פעמים רבות נעשה שימוש נצלני ברגשות של אשמה, תלות, הערכה עצמית נמוכה, חרדה וייאוש (Walsh and Bor, 1996).

בעוד שבפרסום מופעל סוג מסויים של השפעה, ההשפעה שניתן לזהות בקבוצות דתיות ופוליטיות היא שונה (Tylor, 2006), לרוב מדובר על קבוצה היררכית ומצומצמת יותר, שבראשה עומד מנהיג. זהו מבנה חברתי שנשען בכבדות על כוחה של הקבוצה, ולכן נעזר רבות בטכניקה של לחץ חברתי. היחסים בין המנהיג לחברים בקבוצה יכולים להיות קרובים ואף אינטימיים, תוך ניצול של רגשות וצרכים. הניצול והכפייה יכולים להיות רגשיים בלבד, אך הם יכולים להיות גם פיזיים, מיניים וכלכליים. שיטות ההשפעה יכולות להיות יחסית מתוננות ולפתות את האדם על ידי פנייה לרצונותיו ולצרכיו, אך הן גם יכולות להיות אלימות ולכלול איומים (ממשיים או פנטסטיים), ניצול יחסי כוח ויחסי מרות, הפעלת לחץ קבוצתי לניתוק מהסביבה ומהמשפחה, התעללות נפשית ופיזית, הפחדה, סחיטה, הטלת עונשים ועוד (עדויות לכך ניתן למצוא במחקר, למשל: Anthony & Robbins, 1992; Goldberg, 1997; Lalich, 2004; Lalich & Tobias, 2006; Langone, 1993; Martin, 1993; Singer & Ofshe, 1990; West & Martin 1994).

רבים מההיבטים המזעזעים ביותר שניתן למצוא בכתות פוגעניות ניתן להסביר באמצעות המחקר הפסיכולוגי-חברתי שעסק בלכידות קבוצתית, קשרים רגשיים וביזור אחריות (Taylor, 2006). במילים אחרות, המושג 'שליטה תודעתית' הוא למעשה דרך לתאר אוסף של תהליכים פסיכולוגיים וחברתיים שנועדו להשפיע משמעותית על אדם או על קבוצה. מגוון של גורמים חברתיים ואישיים יכריעו את אופי ואת מידת ההצלחה של הניסיון להשפיע. הזמן והמאמץ שהושקעו בניסיון ההשפעה, הרקע האידיאולוגי והנפשי של האדם, המבנה החברתי שדרכו ההשפעה מועברת, מידת הכפייה שמופעלת, המעמד החברתי של מי שמנסה להשפיע ושל הקורבן שלו – כל אלה הם רק חלק מהגורמים שקשורים בתהליך (Tylor, 2006).

סקירה זו מתבססת בעיקרה על מחקרים פסיכולוגיים (בשונה ממחקרים משפטיים שעוסקים בנושא, למשל: נייזנה, 2014; ; Kent, 2008; ; Delgado, 1978; Chapman, 2013; Ida-Gaye, 2003; Prosecutor v. Kunarac, 2001; Robbins, 2001). יחד עם זאת, אין כל צורך להכריע בנושא 'השליטה ההכרתית' כדי להכיר בטכניקות המזיקות ובדפוסים הנצלניים שנהוגים בקבוצות שעונות להגדרה של 'כתות פוגעניות', ובצורך להקדיש משאבים לטיפול בהשלכות ההרסניות שיש להן על חבריהן, בהגברת המודעות לתופעה בחברה כולה ובקידום נושאים משפטיים.